

Alkan Günay, Nilüfer (2017). "18. Yüzyıl Osmanlı Taşra Yönetim Düzeni Açısından Hudâvendigâr Sancağı'nda Yaşayan Vakıf Reayası Yörükler". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 33, s. 317-338.

DOI: 10.21550/sosbilder.311010

18. YÜZYIL OSMANLI TAŞRA YÖNETİM DÜZENİ AÇISINDAN HUDÂVENDİGÂR SANCAĞI'NDA YAŞAYAN VAKIF REAYASI YÖRÜKLER

Nilüfer ALKAN GÜNAY*

Gönderim Tarihi: Mayıs 2017

Kabul Tarihi: Mayıs 2017

ÖZET

Bu makalede 18. yüzyılda Hudâvendigâr Sancağı'nda yaşayan vakıf reayası Yörüklerin taşra yönetim düzeni içindeki konumları analiz edilmeye çalışılmıştır. Yapılan araştırmada sancaktaki Yörük nüfusun büyük bir kısmının vakıf reayası olduğu ve malikâne-mukataa sistemi içinde yer aldıkları tespit edilmiştir. Bu yapılanma ve onları yerleşik reayadan ayıran konargöçer kimlikleri hukukî, idarî ve dolayısıyla malî olarak içinde buldukları yönetim düzeninin de belirleyicisi olmuştur. Makalede hem bu düzenin teorik yapısı hem de pratikte Yörük cemaatleri açısından nasıl işlediği ele alınmıştır. Öncelikle sancaktaki Yörük grupları ve yaşam alanlarının tespiti ile onlar üzerinde idarî yetkileri tasarruf edenlerin tanımlanması gerekmiştir. Bu alt başlıklardan sonra Yörükler ve taşradaki görevliler arasında temelde "serbestiyet statüsü" etrafında şekillenen ilişkiler incelenmiştir. Çalışmanın başlıca kaynağını ise 18. yüzyıl Bursa Kadı Sicilleri içinde, sancak genelinde yaşayan Selâtin ve Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Reayasıyla ilgili kayıtların toplandığı defterler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yörük, Hudâvendigâr Sancağı, vakıf reayası, voyvoda, serbestiyet*

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
niluferalkan@uludag.edu.tr

The Yoruks Who Were Reaya of Waqfs in The Sanjak of Hudâvendigâr in terms of 18th Century Ottoman Provincial Administration Order

ABSTRACT

In this article, it is aimed to analyze the position of the Yoruk communities living in the Sanjak of Hudâvendigâr in the 18th century. In the study made, it was determined that a great majority of the Yoruk population living in the Sanjak was the reayas of waqfs and included in the malikâne-mukataa system. This structuring and their nomadic identities distinguishing them from settled reayas have also determined the administrative, juridical and hence financial system they lived in. In the article, both the theoretical structure of this system and how it worked for Yoruk communities were analyzed. At first, it is required to determine the Yoruk communities and their living areas and define the people having administrative authority on them. After these subtitles, the relations basically formed around "the statue of serbestiyyet" between Yoruks and the administrative authorities are investigated. The primary sources of the study are the 18th century Bursa court registers. Especially, the registers consisted of records related to the reayas of Selâtin and Haremeyn-i Şerifeyn Waqfs are the sources the most data about the subject were found in.

Key Words: *Yoruk, The Sanjak of Hudâvendigâr, reaya of waqfs, voyvods, serbestiyyet*

Osmanlı toprak sisteminde toprak tımar, zeamet, hâs ve vakıf olarak muhtelif kategorilere ayrılırdı. Kayıtlı reaya da hangi çeşit topraktan istifade ediyorsa malî ve hukukî olarak öyle değerlendirilirdi. Böylece yerleşik veya konargöçer reayanın malî bakımdan bir vergi dairesine bağlanmasının yanında idarî ve hukukî olarak da nasıl sınıflandırılacakları belirlenmiş olurdu (Çetintürk 1943: 112-116; Şahin 1982: 228; Şahin 2006: 187; Yediyıldız 2003: 167).

Hudâvendigâr Sancağı içinde yaşayan Yörük¹ cemaatleri ağırlıklı olarak Selâtin ve Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı kapsamındaki

¹ Yörük adının anlamı, Türkmen, aşiret, konar-göçer, göçebe ve reaya ad ve kavramları ile birlikte araştırmacılar tarafından karşılaştırmalı ve ayrıntılı bir şekilde

vakıflara reaya olarak yazılmışlardı. Bu tür vakıflar serbestiyet statüsünde olduğu için bu kapsamdaki yerlerin ve reayasının idaresi onları tasarruf edenlerde idi. Bunların işletimine sancakbeyi ve diğer ehl-i örf mensupları herhangi bir vesileyle müdahale edemiyor, reayasından avarız vergisi toplayamıyor ve kendilerinin rızası olmadan bir hizmet talebinde bulunamıyordu. Ayrıca bu uygulamanın benzeri kazâ yetkisinin tasarrufunda da geçerliydi. Kazâ kadısı bu vakıflar kapsamına giren reayanın davalarına bakamıyordu. Bu reaya üzerinde şer' yetkisi ise Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi Vekili'ndeydi (Ergenç 2012; 210-211; Alkan Günay 2011: 29-39)².

17. yüzyıldan itibaren toprak düzeni ve malî sistemdeki düzenlemelerle tımar alanları üzerinde yeni mukataalar oluşturulmuş ve akabinde malikâne sistemine geçiş yaşanmıştır. Bu sürecin etkisiyle taşrada örf yetkilerini bir şekilde üzerlerine alan yeni ve çoğunlukla yerel yöneticiler türemiştir³.

ele alınmıştır. Yörük tabirinin Oğuzların Anadolu'ya gelişlerinden sonra ortaya çıktığı ve "yürümek" fiilinden türediği tahmin edilmektedir. Ayrıca kesin bir ayırım yapmak mümkün olmasa da doğu ve güneydeki göçebe gruplarının genellikle Türkmen ve aşiret olarak isimlendirilirken, Batı Anadolu'ya gidildikçe konar-göçerler için Yörük kelimesinin kullanıldığı bu çalışmalarda vurgulanmaktadır. (Sümer 1949: 511-515; Sümer 2013: 570; Arıcanlı 1979: 27-28; İnalçık 1993: 97-136; Egawa vd. 2007: 16-17; Çelik 2012, 91-108; Şahin 2010: 23-36; Gülten 2009:4; Gülten 2009: 236; Hüseyinklioğlu 2008: 2-7.

² Haremeyn-i Şerifeyn Müfettiş Vekili selâtin, vüzerâ ve Haremeyn evkafının işleri ve reayasıyla ilgili davaları görmek üzere Dârüssaâde Ağası'na bağlı olarak çalışan Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi tarafından atanmış bir görevliydi.

³ 16. yüzyıl sonlarından itibaren mukataa alanların yaygınlaştırılması ve 1695'ten itibaren mukataaların kayd-ı hayat şartıyla iltizama verilmesiyle serbestiyet uygulamasının alanı da genişlemiştir. Çünkü bu yeni mukataa alanlarında da eskilerinde olduğu gibi serbestiyet üzere idare uygulanmıştır. Ancak burada konumuz olan evkaf reyası Yörükler malikâne sisteminden önce de serbestiyet üzere idare edildikleri için bu değişim burada ayrıntılı olarak alınmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergenç 2012: 208-212.

Bu makalede ise teorikteki bu düzenin, 18. yüzyıl koşullarında pratiğe yansımaları ortaya çıkarılmak istenmektedir⁴. Çalışmanın başlıca kaynağını Bursa Şer'iyye Sicilleri içinde bulunan ve sancak genelindeki vakıf reayası hakkındaki sicil kayıtlarını içeren defterler oluşturmaktadır (B 117, B 122, B 124, B 207, B 228, B 230 nolu defterler). Bu kayıtlara başvurularak öncelikle sancaktaki vakıf reyası Yörük cemaatleri ve yaşadıkları yerler hakkında ulaşılan bulgular ele alınacaktır.

1. Hudâvendigâr Sancağı'ndaki Yörük Nüfusu

Hudâvendigâr Sancağı tahrir defterleri 16. yüzyılda sancaktaki Yörük cemaatlerinin, idarî ve malî kimlikleri, nüfusları ile yaylak ve kışlak alanları üzerine kapsamlı veriler sunmaktadır. Bu kayıtlara göre 1530 tarihinde Hudâvendigâr Sancağı'nda 24 kazâ içinde 53 Yörük grubu yer alıyordu. Bu tarihte sancakta, konargöçer kökenli yaya ve müsellemler hariç, 1600 konargöçer hane vardı. 1570-1580 dönemindeki nüfusları ise 2000 haneydi. 16. yüzyıl sonlarında Yörük nüfusu açısından Anadolu'daki diğer sancaklarla karşılaştırıldığında Hudâvendigâr Sancağı son sırada yer alıyordu. 1570-1580'de Mentеше Sancağı'nda 16912, Ankara Sancağı'nda 23911, Kütahya Sancağı'nda 23935 konargöçer hane vardı. Bu durum genel olarak sancağın coğrafi yapısıyla ve Yörük gruplarının büyük ölçüde yerleşik hayata geçmeleri ile açıklanmaktadır. (Özkılınç vd. 1995: 15-35; Düzbakar 2003: 70-71; Şahin 2010: 23-36).

18. yüzyıl söz konusu olduğunda bu kadar toplu halde ve rakamsal verilere ulaşmak mümkün değildir. Bununla birlikte şer'iyye sicillerinde Yörük cemaatleri tanımlanırken kullanılan ifadeler, onların resmî kimlikleri ve yaşam alanları hakkında bilgi sunmaktadır. Örneğin *"Bursa'da vâki' Hazret-i Emir Sultan ve Haremeyn-i Şerifeyn ve merhûm Sultan Murad Han-ı Sâni Evkafi olan Yörükân cemââtinden*

⁴ Bu makale 18. yüzyılda Hudâvendigâr Sancağı'ndaki Yörükler üzerine tarafımdan sunulmuş olan iki bildiri den geliştirilmiştir (Alkan Günay 2013; Alkan Günay 2016).

Kubaşı cemâati reâyâsı” (BŞS, B122, 49a) gibi. Bazı kayıtlarda bu bilgilere yaylak ve kışlak adları gibi ayrıntılar eklenirken çoğunda cemaat adları atlanmıştır. Ekteki haritada 18. yüzyılda sancakta yaşayan Yörük cemaatleri ve yerleşim alanlarına dair ulaşılan bilgiler gösterilmiştir.

Sancağın merkez kazâsı olan Bursa’da Emir Sultan, II. Murad, Atık Vâlide Sultan, Haremeyn-i Şerifeyn vakıfları, İnegöl’de İshak Paşa Evkafı, Yenişehir’de Sunkur Paşa ve Kite’de Atık Vâlide Sultan Evkafı reayasından olan Yörüklere dair verilere ulaşılmıştır.

Sancaktaki Yörüklerin bir kısmı incelediğimiz dönemde konargöçer yaşamı sürdürürken bir kısmı ise artık “*yerli-yörükân*” yani yerleşik olmuşlardır. Yerleşik hayata geçenler sicillerde tespit edilen verilere göre 1760’larda Bursa şehrine ek olarak Bursa’ya bağlı Ağlaşan, Hançerli, Barak-Fakih, Bec, Dudaklı, Çataltepe, Kara Hızır ve Kayacık ile Mudanya Kazâsı’na bağlı Kaymakobası ve Mirzaobası ile Gemlik Kazâsı’na bağlı Fındıcak köylerinde perakende bir şekilde yaşamaktaydılar (BŞS, B 117, 34a). Bursa Kazâsı’nda konargöçerliği sürdürenler ise Cumalıkızık (BŞS, B117, 13a) ve Dimboz/Dimbos (BŞS, B117, 10a) köyleri ile Uludağ’daki Uğraş (BŞS, B124, 6a; 24b, 25a), Kızılağaç (BŞS, B124, 86b), Uludüzlük (BŞS, B124, 86) ve Kuşoynağı (BŞS, B124, 84a) yaylaklarını ve kazâ içindeki konumu tespit edilemeyen Bozağaç yaylağını (BŞS, B117, 99a) kullanmaktaydılar.

İnegöl Kazâsı’nda Kirlas köyündeki Gölcük ve Yumaklı yaylakları (BŞS, B122, 46b) ile Yenişehir Kazâsı’ndaki Satioğlu yaylağı (BŞS, B207, 47b), yine aynı kazâ köylerinden Balıklagu, Koçi ve Lagoz köylerindeki kışlaklar (BŞS, B117, 53a), Gemlik’te Dışkaya ve Erincik köyleri (BŞS, B117, 80b) ve Mihalıç’ta Susığır köyü (BŞS, B122, 1a) konargöçerlerin 18. yüzyılda Hudâvendigâr Sancağı’daki diğer yaşam alanları olarak tespit edilmiştir.

Sancağın evkaf reayası olmayan Yörük nüfusundan ise sadece Akçakoyunlulara dair bilgiler saptanmıştır. Hudâvendigâr Sancağı

tahrir defterlerinde Bursa Kazâsı'nda Padişah hasları arasında kayıtlı (Barkan-Meriçli 1988; 13) konargöçer Akçakoyunlu Yörüklerinin bir kısmı; yazı İnegöl'deki yaylaklarda kışı ise Mihaliçlik Kazâsı'ndaki Güğercinlik ve Karakaya köylerinde geçirmektedirler (BŞS, B207, 50a).

Buraya kadar bahsedilen Yörük grupları ile tahrir defterlerindeki kayıtlar arasında -idarî ve mali sınıflandırılma ile cemaat isimleri açısından- fazla bir uyumsuzluk bulunmamaktadır. Ancak tahrir defterlerinde örneğin İnegöl Kazâsı'nda karşımıza çıkan bir cemaat 18.yüzyıl kadı sicillerinde Bursa'da, Yenişehir'de ya da Kite'de tespit edilebilmektedir. Yukarıda bahsi geçen Akçakoyunlular da buna örnektir. Bu tür durumlar bir kısım Yörüklerin yaylak ihtiyacı, nüfus artışı ve ekonomik sebeplerle farklı kazâlara ve sancaklara yönelmelerinden ya da doğrudan bu yeni alanlarda yerleşik hayata geçmelerinden kaynaklanmaktaydı (Şahin 2006: 186; Şahin 2010: 31). Örneğin İshak Paşa Evkafı Yörük reayası kayıtlı oldukları İnegöl Kazâsı dışında Bursa ve Yenişehir kazâlarında da tespit edilmişlerdir (Barkan-Meriçli 1988: 19; BŞS, B117, 51a; BŞS, B124, 24b; BŞS, B122, 60a; BŞS; B207, 47b-48a; 51a). Yukarıda bahsi geçen Kubaşı cemaatinin de kışlak alanı olarak sicillerde Mihaliç Kazâsı'nın Susıgır köyü civarı gösterilirken, yaylak alanı olarak da Bursa Kazâsı'nda Uludağ'daki yaylaklar kaydedilmiştir. Aynı cemaatten Yörükler, konargöçer ya da yerleşik olarak Gemlik ve İnegöl kazâları içinde de tespit edilmişlerdir (BŞS, B122,1a, 46b, 88a; BŞS, B 207, 4a).

Bununla birlikte 16. yüzyıl kayıtlarında tespit edilemeyen Yeniil ve Halep Türkmenlerine 18. yüzyıl kayıtlarında sıklıkla rastlanmaktadır. Halep Türkmenleri ile Sivas'ın güney kısmındaki Yeniil Türkmenleri 17. yüzyıl sonlarında Orta ve Batı Anadolu bölgelerine doğru gelen konargöçer gruplardır. Bursa Kadı Sicilleri'nde genellikle “Üsküdar'da vâki' Atık Vâlîde Sultan Evkafı'ndan olan

Yeniil ve Türkmân-ı Halep Hassı mülhakatından şarkpâre⁵ aklâmından Bursa Kazâsı'nda ve havâlisinde vâki' Alcı cemâati" (BŞS, B117, 41b) olarak geçmektedirler. Bursa ve çevresindeki yaylak ve kışlak alanları hakkında net veriler bulunamamıştır. Ancak yine aynı cemaatten bir grubun yazın Kocaili Sancağı'na bağlı Yalakabad ve yakın çevresindeki sahil şeridine geldikleri, birkaç ay burada kaldıktan sonra kışı Pazarköy civarında geçirdikleri tespit edilmiştir (BŞS, B122, 102a).

Son olarak haritaya bakıldığında Yörük yaşam alanlarının doğu-batı yönünde yayıldıkları görülmektedir. Oysa tahrir defterlerinden sancağın güneyinde kalan Söğüd, Adranos, Kepsud, Tarhala ve Bergama gibi kazâların 16. yüzyılda Yörüklerin yaşadıkları yerler oldukları anlaşılmaktadır (Özkılınç vd. 1995: 17-27). Bu durum 16. yüzyıl sonrasında onların yaşam alanlarında bir değişim olduğunu ya da yerleşik hayata geçtiklerini düşündürmektedir (Orhonlu 1963: 36). Ancak bunun daha kuvvetli bir değerlendirme olabilmesi için daha fazla sicil kaydının taranması ve sancaktaki diğer kazâların sicil kayıtlarına da bakılması gerekmektedir.

2. Yörükler ve Taşradaki Otoriteler

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı toprak düzeni ve malî sisteminde mukataalaştırma ve malikâne sistemine geçişin etkisiyle, eyalet idaresinin temel niteliği artık vekâleten yönetimdir (Alkan Günay 2010: 218). Osmanlı maliyesinin ve idaresinin temeli olan "vergi gelirinin yerinde hizmet sahibine havalesi" (İnalçık 1996: 27) özelliği artık daha çok "hizmet sahibinin vekiline havalesi" anlamına gelmeye başlamıştır. Böylece taşrada örf yetkilerini bir şekilde üzerlerine alan yeni ve

⁵ Anadolu'da önemli bir göçebe grubu, Sivas'ın kuzeyinden Tokat, Ankara ve Kırşehir bölgesine kadar uzanan geniş alana yayılmışlardır. Osmanlılar döneminde bu göçerlere Ulu Yörük denilmekteydi. 16. yüzyılda göçebe gruplara yeni bir idarî ve adlî düzen vermek adına yapılan düzenlemelerle Ulu Yörük üç kümeye ayrıldı. "Şarkpâre aklâmı" bu kümelerden birine işaret etmektedir. Diğer ikisi ise Yüzde Pâre ve Orta Pâre olarak adlandırılmıştır. (Şahin 2006: 193).

çoğunlukla yerel yöneticiler türemiştir. Elde edilen bulgularda da bu yapı görülmektedir.

18. yüzyılda Hudâvendigâr Sancağı'nda yaşayan vakıf reayası Yörüklerin üzerlerinde idarî yetkilere sahip olan ve resmen yetkisi olmasa da hak iddia eden görevlileri şöyle sıralamak mümkündür: Cemaat kethüdâları, Malikâne mutasarrıfları, onların mültezimleri (Voyvodaları) ve mültezimlerinin vekilleri, vakıf mütevellileri ve kaymakamları (vekilleri) ile sancakbeylerinin mütesellimleri, zâbitler, yeniçeri serdarları ve diğer yetki sahipleri. Bunlara bir de ehl-i berât (İnalcık 1996: 50) olmasa da bu yukarıda saydığımız şahısların yanında yer alarak onlardan güç bulan ya da onlara destek olan âyan ve mütegalibe taifesi eklenebilir (Oğuzoğlu 2005: 69.). Bu çalışmada Yörük reyası ile bu grup arasındaki ilişkilere dair verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bunlar arasında öncelikle Yörük cemaatlerinin başındaki idarecileri ele almak gerekmektedir.

Her Yörük cemaatinin başında bulunan kethüdâlar ile onları seçen ve kısmen de denetleyen ihtiyarlar cemaatlerin iç idaresinde etkili olan kişilerdi. Kethüdâlar cemaatin seçkin bir ailesinden çıkmaktaydılar. Şahsın tayin ve azlinde, topluluğun sicillerde geçen ifade ile cemaatin *söz sahibi ve ihtiyarları* etkili olmaktadır (Şahin 2006: 175-178). Seçim kadı tarafından merkeze bildirilir ve uygun görülürse yeni kethüdâya berat verilir (Şahin 2006: 178). Bazı cemaatlerde “ihtiyar”ın da bir tür unvan olduğu belirtilmelidir. Örneğin Şarkpâre-i Haremeyn-i Şerifeyn reayalarından Alcı Cemaati kethüdâsı ve ihtiyarı ölünce yerine Ahmed adlı biri hem kethüdâ hem de ihtiyar olarak tayin edilmiştir (BŞS, B 117, 43b).

Cemaat mensupları davacı ya da davalı olarak Haremeyn-i Şerifeyn Müfettiş Vekili huzurunda olduklarında başta kethüdâ ve yine ileri gelenler cemaati temsil etmekteydiler⁶. Ayrıca Kethüdâlar

⁶ Örneğin 22 Ağustos 1765 tarihli bir sicil kaydında İnegöl'ün Maden köyünün iltizamını tutan Bursa âyanından Kayserilizâde Mustafa Ağa'nın karşısında davalı olan İshak Paşa Evkafı reayasından Yörükân cemaatini, kethüdâları Kara Mustafa ile

cemaatlerinin vermekle yükümlü oldukları vergileri toplayıp voyvodalara teslim etmekle görevliyidiler.

Konu vakıf reayası olduğunda mütevelliler de söz konusudur. 18. yüzyılın Osmanlı taşra yönetiminin temel niteliklerinden biri haline gelen vekâleten yönetimin etkisiyle onların da kaymakamları bulunmaktadır (BŞS, B122, 22b). Yörük cemaatlerinin mütevelliler ile ilişkilerine bakarsak, vergi tahsilinde mukataaya çevrilerek malikâne olarak idarenin yaygınlaşmasının etkisiyle mütevellilerin pek bir rolü kalmamış gibidir. Onlar vakfın payına düşen vergileri artık daha dolaylı bir şekilde tahsil etmektedirler. Mütevelliler ve kaymakamları genelde vakıf gelirleri zarar gördüğünde sahnededirler (BŞS, B122, 24b).

Voyvodalar (ya da kayıtlarda geçtiği şekliye Yörük Ağaları) ise çoğunlukla ilgili mukataa kalemini malikâne olarak tasarruf eden şahsın/shahısların tayin ettiği birer yıllığına (bazen iltizam temessükü yenilenerek tekrar tekrar) atanmış mültezimlerdi. Voyvodaların daha önceki dönemlerde çoğunlukla sancakbeylerinin adamları arasından ya da cemaat ahaliyelerinin rızasıyla atandıkları bilinmektedir (Usta 2011: 4; Başarır 2014: 253). Ancak 18. yüzyıl Hudâvendigâr Sancağı örneğinde, iltizam temessüklerinde voyvodaların bu yolla belirlendiklerine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Devrin genel eğilimiyle uyumlu olarak Hudâvendigâr Sancağı'ndaki Yörük Ağalarının yerel ileri gelenler arasından çıktığı gözlenmektedir. Örneğin; Bursa ileri gelenlerinden *Keçelizâde Osman Ağa*; Emir Sultan, Sultan Murad Hân-ı Sâni ve Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Mukataalarından olan Bursa Haremeyn Yörükü Mukataası'nın 1770/71 (H.1183) yılında voyvodası olmuştur (BŞS, B117, 114b; Kepecioğlu 2009: C. 2, 113; Alkan Günay 2010: 171). İshak Paşa-yı Velî Evkafı reayasından Kara Fakihli Cemaati Yörükânı Mukataası'nı ise 1779/80 (H.1193) yılında Bursa'da Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi Kâtibi olan *Müderresinü'l-kirâmdan es-Seyid İsmail Efendi* tutmuştur

Molla İbrahim'in temsil ettiği görülmektedir. Davada Kayserilizâde kiraladığı yaylağın parasını tam olarak alamadığını iddia etmektedir. (BŞS, B117, 51a).

(BŞS, B 207, 49a; Kepecioğlu 2009: c4, 30). 1790/91 (H.1204) yılında aynı mukataayı yine Bursalı *Seyid Ömerzâde es-Seyid Halil Efendi* iltizam olarak üzerine almıştır (BŞS, B 230, 19a). 1786/87 (H.1200) senesinde Yörükân-ı Akçakoyunlu ve Tervâbi Mukataası'nı üzerine alan *Cizyedârzâde el-Hac Süleyman Ağa* da yine Bursa âyanındandır (BŞS, B 228, 30a; Alkan Günay 2010: 197-198).

Bu mukataa kalemlerinin asıl mutasarrıfları ise genellikle Darphâne Emîni, Reisü'l-küttab, Dergâh-ı âlî Kapıcıbaşı gibi merkezdeki bir takım görevlilerdi (Batmaz 1996: 42; BŞS, B 117, 38a, 68a; BŞS, B122, 73a). Hudâvendigâr Sancağı'ndaki Yörükân mukataalarının malikâne mutasarrıfları hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak bunlar arasında en öne çıkanı, Bursa Akçakoyunlu Yörükân Mukataası'nın dört hissesinden ikisinin mutasarrıfı olan Yörük Ağasizâde es-Seyyid Mustafa Ağa'dır. Benzeri bir örnek tespit edilememekle birlikte bu şahıs Bursa âyanından olduğu gibi, aile isminden de anlaşılacağı üzere kendisinden önce babası da bu işle meşgul olmuştur. (öl.1779) (BŞS, B 203, 8b; BŞS, B 207, 50a, 55b).

Yörük Ağaları, malikâne mutasarrıfının *serbestiyyet üzere* olan haklarını devraldıkları için mukataa bölgesinde kadı denetimi altında sadece merkeze karşı sorumlu olarak örf yetkisini yani raiyyet rüsûmünü toplama hakkını ve ilgili bölgedeki düzen ve güvenliği sağlama yetkisini üzerlerinde bulundurmakta idiler (Ergenç 1986: 92-93; İnalçık 1980: 327-329; Genç 2000: 99-104; Ergenç 1986: 88; BŞS, B 207, 53a; BŞS, B 228, 30b). Bu noktada belirtmek gerekir ki ikincil mültezimler diyebileceğimiz voyvodaların da tüm haklarını devrettikleri vekiller atadıklarına dair örnekler sicil kayıtlarında görülmüştür (BŞS, B 197, 3a; BŞS, B122, 86b).

Yörüklerin taşradaki otoritelerle ilişkilerinde üzerlerindeki örfi yetkiyi tasarruf ettiklerinden dolayı voyvodalar başrolde. İncelenen kayıtlarda vakıf reayası olan yörük cemaatlerine ve voyvodalarının yetki alanlarına hilâf-ı şer' müdahale eden grubu oluşturan taşradaki

diğer askerîler ve onlarla birlikte hareket eden âyan ve mütegalibe taifesi de yine bu ilişkilerin belirleyicilerinden olarak çıkmaktadır. Bundan sonraki kısımda bu karşılıklı ilişkiler ile merkezî yönetimin izlediği tutumu üzerinde durulacaktır.

3. Taşra Yönetim Düzeni İçinde Yörük Cemaatleri

Yörüklerle, buldukları yerlerdeki idarî yetkilileri karşı karşıya getiren temel konulardan biri modern uygarlığın en eski ihtilaflarından biri diyebileceğimiz bozkırla ekili yer, göçebeyle yerleşik çiftçi arasındaki problemlerdi.

Konargöçer cemaatlerinin mevsimsel hareketleri sırasında geçtikleri ya da kendi yerlerini bırakarak yeni yaylak ve kışlak alanı olarak belirledikleri yerlerdeki ekili alanların zarar görmesi sebebiyle yerleşik reaya ya da onların başındaki idareciler şikâyetçi olabiliyordu. Osmanlı yönetimi bir taraftan kayıtlı reayanın yerini bırakıp gitmesini önlemeye çalışırken bir yandan da boş ve harap kalan arazilere yönelik nüfus hareketlerini, bölgeyi tekrar vergi kaynağı haline getireceği için destekliyordu (İnalçık 1996: 11; Halaçoğlu 1997: 124)⁷. Ancak yerleşiklerin tarımsal faaliyetlerinin zarar görmesi ve buna bağlı olarak vergi tahsilinde problemlerin ortaya çıkmasıyla, diğer bir ifadeyle taşradan merkeze doğru bir şikâyet olduğu durumlarda, Yörük cemaatlerinin geldikleri yerlere dönmeleri de emredilebilmekteydi. Şikâyette bulunanlar ise genellikle başka mukataaların voyvodaları ve vakıf mütevellileri ile onların kaymakamları oluyordu.

Örneğin 1755 tarihli bir sicil kaydı (BŞS, B 122, 11b) Gemlik kazâsında Erincik ve Fındıcak köylerindeki meralarda yaşayan Kubası cemaatine mensup Yörükleri konu almaktadır. Bu ferman kaydına göre bahsi geçen Yörük taifesi bölgeye 1751 yılında gelmiştir. O tarihte 4-5

⁷ Bilindiği üzere devletin 17. yüzyıldan başlayarak özellikle 18. yüzyılda konargöçerlere yönelik siyaseti ise harap ve sahipsiz yerlere konargöçer aşiretlerin yerleştirilmesi (zorunlu iskân) ve buraların yeniden ziraata açılması şeklindeydi. Hudâvendigâr Sancağı örneğinde bu tür, devlet eliyle yapılmış bir iskan çalışması tespit edilememiştir.

çadırılık bir topluluktur. Ancak zamanla başka Yörükler de onlara katılmışlar ve 1755 yılında 40-50 çadırılık bir mevcuda ulaşmışlardır. Fermanda bölgedeki Yörüklerin nüfusunun artmasıyla sorunların baş gösterdiği ifade edilmiştir. Bu sorunlar ise Yörüklerin yerleşiklerin ekili alanlarına zarar vermesi ve yerleşik reayadan bazı kimselerin kendi tasarruflarındaki arazileri yaylak ve kışlak alanı olarak Yörüklere satmaya başlamasıdır. Tabii bu durum Erincik ve Fındıcak köylerinin vakıf reayasını ve dolayısıyla bağlı oldukları Haremeyn vakfını olumsuz etkilemiştir. Burada durumdan şikâyetçi olan da ilgili vakfın mütevellî kaymakamıdır. Alınan karar ise bu köylerdeki Yörüklerin eskiden sakin oldukları yerlere (belirtilmemiş) dönmeleri ve Haremeyn vakfi reyası olan bahsi geçen köylülerin Yörüklerin müdahalesi olmadan tarıma devam etmeleridir. Bu belgeden anlaşıldığı üzere mevcut düzen korunduğu sürece (dört yıl) Yörüklerin yerlerini terk etmeleri problem edilmemiştir⁸.

Yörük cemaatlerinin kontrolsüz mekân değişiklikleri vergi tahsilinde neden olduğu sorunlar nedeniyle voyvodaları ve Yörük cemaatlerini karşı karşıya getiriyordu⁹. Konargöçer yaşam tarzını bırakıp şehre ya da kırsal bölgelere yerleşenlerin “Yörükân reyası” statüsü ve ona bağlı olarak malî, idarî ve hukukî olarak tanımlanma şekilleri en azından on yıl değişmiyordu (Halaçoğlu 1997: 25; BŞS,

⁸ Bu konuda 4 Mayıs 1765 tarihli başka bir kayıt ise merkezî idarenin duruma göre farklılaşan tutumunu göstermektedir. Bu belgede Haremeyn-i Şerifeyn, Emir Sultan ve Sultan II. Murad vakıfları reayasından olan bir Yörük taifesinin Bursa kazâsına bağlı Kozluca köyüne gelip burada yaşamaya başladığı anlaşılmaktadır. Yörüklerin geldiği sırada Kozluca köyünün harap durumda olduğu, ahâlisinin perakende ve perişan olduğu da eklenmiştir. Belgenin hazırlanmasının nedeni ise Kozluca köyünün bağlı olduğu Kara Hızır köyü mutasarrıfı ve köy ahâlisinin vergilerin düzenli ödenmemesi ve ekili arazilerin zarar görmesi nedeniyle yapmış oldukları şikâyetleridir. Dava sonucunda; Yörük taifesinin eskiden olduğu üzere vergilerini vermelerine ve zirâî alanlara hayvanlarını sokmamalarına, Kara Hızır köyü ahâlisinin de onların Kozluca köyünde hayvanlarını olatmalarına karışmamalarına karar verilmiştir. Diğer bir ifadeyle Yörüklerin eski yerlerine dönmeleri emredilmemiştir (BŞS, B 117, 15b).

⁹ Yörüklerin voyvodalardan şikâyetçi olduğu durumlar da bulunmaktadır (BŞS, B207, 12b-13a).

B197, 7a). Bu da voyvodanın onlardan vergi toplama hakkını korumaktadır. Ayrıca vergileri kethüdâların elinden toplu halde aldıkları için cemaatin dışına çıkanların ödemesi gereken vergileri de yerlerini terk etmeyenlerden tahsil etme yoluna gidebiliyorlardı (Özkaya 1985: 179). Ancak, zaten çoğunlukla dağınık bir durumda olan büyük vakıfların reayasının (Ergenç 2012: 212) söz konusu Yörükler olduğunda daha da dağınık bir yapı göstermesi, voyvodaların işini güçleştiren bir etkendi. Yörük Ağalarının işlerini vekiller atayarak yürütmelerinde bir sebep de bu durum olmalıdır.

13 Nisan 1762 tarihli bir sicil kaydında (BŞS, B117, 34a) bu tür mekân değişikliklerinin Yörük reayasının voyvoda ve diğer ehli öf mensupları karşısındaki konumuna etkileri net bir şekilde ortaya konulmuştur. Belge, Bursa'da bulunan Emir Sultan, Sultan II. Murad ve Haremeyn Evkafı Yörükân Mukataası'nın malikâne mutasarrıfının arzı üzerine çıkmış bir fermandır. Bu fermanda ilgili evkaf reayası olan Yörüklerin içinde buldukları düzen şöyle özetlenmiştir:

“mârü'z-zıkr yörükân mukataası reâyâsı konar ve göçer makulesi olub bazıları mahrûse-i merkûme (Bursa) civârında vâki' karyelerde ve sâir kazâlarda tavattun ve ikâmet ve oldukları mahalde hâsıl iyledikleri terekelerinden iktizâ iden a'shâr-ı şer'iyeleri toprak sipâhilerine ve evkaf zâbitlerine¹⁰ edâ iylediklerinden sonra lâzım gelen resm-i bennâk ve âdet-i ağnamları Yörükân voyvodası olanlara edâ olunmak ve umûr-ı şer'ileri mahrûse-i merkûmede Haremeyn Müfettişi Vekili tarafından voyvodaları ma'rifetiyle görülmek üzere”

Belgeden, bahsi geçen evkaf reayası Yörüklerin bir kısmının Bursa çevresindeki kazâ ve köylerde yerleştikleri anlaşılmaktadır. Resmî açıdan ilgili vakıfların reayası olup Yörükân mukataası kapsamında oldukları için resm-i bennâk ve âdet-i ağnam vergilerini voyvodalarına vermeleri gerekiyordu. Avarız vergisi muafiyetleri de devam ediyordu. Ancak tımar veya evkaf toprağı olan alanlara gelip buralarda ziraatla meşgul oldukları için de bu yerlerde ürettiklerinden

¹⁰ Serbest dirlikleri asıl mutasarrıfları adına idare eden kişiler için zâbit terimi de kullanılmaktaydı. (Akdağ 1999: C.2, 263).

oraların mutasarrıfları olan toprak sipahilerine ve evkaf zâbitlerine aşâr vergisi vermekle de yükümlüydüler. Diğer taraftan bu çift taraflı durumları, üzerlerindeki kazâ yetkisi hakkında bir değişikliğe sebep olmuyordu. Yaşadıkları yerler ve yaşam tarzları değişse de hukukî açıdan yine Haremeyn Müfettişi Vekili'nin yetki alanındaydılar.

Fermanın gönderilme nedeni Bursa civarındaki Kara Hızır, Hançerli, Ağlaşan, Barak Fakih, Bec, Kaymakobası ve Mirzaobası gibi köylere yerleşen Yörüklerin “*bizler tımar, zeamet ve sâir evkaf reâyâsıyız*” diye iddia ederek, artık Yörükân voyvodasının yetki alanında olmadıklarını belirtip bahsi geçen vergileri ödemeyi reddetmeleriydi. Benzer örneklere bakıldığında *yerli-yörükânın* bu tür arayışlara girmelerinde genellikle yaşadıkları yerlerde yetkili mütesellim, mültezim, kadı ve nâibler ile âyan ve mütegalibenin kışkırtmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca saydığımız yerel otoriteler de bizzat bu kapsamdaki Yörükler üzerinde hak iddia edebiliyordu. “*Haremeynlikten çıkdınız*” diyerek onlardan zorla vergi talep edebiliyorlar ya da onları cezalandırma ve hapsetme gibi uygulamalara başvurabiliyorlardı (BŞS, B117, 17a; 17b; 41b-42a).

Yukarıda görüldüğü üzere; sancağın idaresinde yetkili olan, ancak havâss-ı hümâyun ve evkaf-ı selâtin ve Haremeyn mukataaları alanlarında yetkisi olmayan örf ve şer’ taifesi ve onlarla birlikte hareket eden âyan ve mütegalibe ise evkaf reayası olan Yörük cemaatlerine ve onların başındaki asıl yetkili olan voyvodalara kayıtlarda geçtiği şekliyle *hilâf-ı şer ve mugâyir-i serbestiyyetnâme-i hümâyun* müdahale eden grubu oluşturuyordu. Hudâvendigâr Sancağı’nda padişah haslarına ve evkaf-ı selâtime ayrılmış olan alanların son derece geniş olmasından dolayı (Ergenç 2006: 126, 150-151), sadece 18. yüzyılda değil önceki dönemlerde de serbestiyyet statüsü sancakbeyi/ mütesellim ve kadı ile nâiblerinkiler başta olmak üzere yetki alanlarını son derece sınırlamaktaydı. İncelediğimiz dönemde bu tür yetki alanı ihlalleri Divân-ı Hümâyûna iletilindiğinde sonuç hemen hepsinde aynıydı. Hukuka aykırı uygulamalara son verildikten sonra ilgili Yörükân

reayasına ve onlara yetki alanları olmadığı halde müdahale eden şahıslara serbestiyet statüsü tekrar tekrar hatırlatılmaktaydı¹¹.

Özellikle büyük konargöçer cemaatlerin serbestiyet statüsünde olmaları, genel olarak onlara dışarıdan yapılan haksız müdahaleleri önleyici veya asgarîye indirici bir tedbir yolu olarak değerlendirilmektedir (Şahin 2006: 188). Ancak tespit edilen 18. yüzyıla ait kayıtlarda yönetici zümre ile evkaf reayası Yörüklerin ilişkilerinde ise temel mevzu genellikle bu serbestiyet statüsüne karşı hareket eden görevlilerdir. Aynı şahıslar hakkında aralıklarla gönderilen fermanlar da merkezî yönetimin giderek bu hilâf-ı şer' uygulamaların önüne geçmekte yetersiz kaldığını düşündürmektedir. Evkaf reayası olmak artık ayrıcalıklı ya da korunaklı bir konum gibi görünmemektedir¹². Bu durumda yukarıda bahsi geçen vekâleten yönetim anlayışıyla merkezî yönetim ile reaya arasındaki yetki sahiplerinin 16. yüzyıl sonlarından itibaren artış göstermesi etkili olmuş olmalıdır (İpşirli 1994: 519-520).

¹¹ 17 Temmuz 1765 tarihli bir ferman kaydı örnek verilebilir. Atık Vâlide Sultan Evkafı'ndan olup Bursa kazası ve çevresinde yaşayan Alcı Cemaati reayalarının, serbestiyetnâme gereği, vergilerini zâbitleri toplamakta ve davalarını Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi Vekili olanlar görmektedir. Ancak bölgedeki Yenişehir Voyvodası, mütegalibeden Seyyid Hüseyin ve kazâ naibleri birlik olup fazladan kazanç isteğiyle yoktan dava türetip, bu cemaatten bazı kimseleri zorla alıkoymuş ve bir kısım mallarını gasp etmişlerdir. Sonuç olarak Seyyid Hüseyin'in Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi Vekili huzuruna çıkarılması, ilgili reayanın hakkı olanların geri verilmesi ve alıkonulan şahısların serbest bırakılması emredilmiştir. Fermanın son kısmında yine Atık Vâlide Sultan Evkafı reayasından olan bu cemaat mensuplarının serbestiyet statüsü bölgedeki ehl-i örf ve ehl-i şer'e hatırlatılmakta ve gereği gibi davranılması emredilmektedir. (BŞS, B 117, 41b-42a).

¹² Bu konuda Oktay Özel de çalışmasında 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyılda Celâli isyanlarının neden olduğu köylerin terkedilmesi meselesinde, serbestiyet statüsü nedeniyle genel olarak ayrıcalıklı bir konuma sahip oldukları düşünülen vakıf köylerin de devrin gelişmelerinden etkilendiğini ve boşalan vakıf köylerin de olduğunu belirtmiştir. (Özel 2015: 575)

SONUÇ

Yapılan çalışma sonucunda Hudâvendigâr Sancağı'daki Yörük profilinin 16. yüzyılın ikinci yarısına göre bir değişim geçirdiği tahmin edilebilir. Ancak belirtildiği üzere haritadaki boşlukları yorumlayabilmek ya da doldurmak için farklı kazâların sicillerine de yönelmek gerekmektedir.

Asıl konumuz olan yönetim düzeni açısından bakıldığında ise Hudâvendigâr Sancağı örneğinde Yörük cemaatlerinin taşradaki ehl-i örf ve diğer yerel otoriteler ile ilişkilerine dair farklı örnekler tespit edilmiştir. Bu noktada özellikle devletin 17. ve 18. yüzyıllarda Yörüklere yönelik iskân siyasetinin Hudâvendigâr Sancağı'nda bir örneğine rastlanmadığı belirtilmelidir. Ancak devletin Yörük reayasının kayıtlı oldukları bölgeler dışında farklı alanlara yönelmelerinde eğer yerleşik düzeni etkilemiyor, vergi gelirlerinde bir düşüşe ve asayiş sorunlarına neden olmuyorsa müdahaleci olmadığı tespit edilmiştir.

Hudâvendigâr Sancağı'nda yönetim düzeninin işleyişinde sancaktaki serbest dirliklerin genişliğinin neden olduğu yetki alanı sorunları, konu Yörük cemaatleri ve yönetim düzeni olduğunda da önümüze çıkmaktadır. Çünkü Hudâvendigâr Sancağı'ndaki Yörük cemaatlerinin ağırlıklı olarak evkaf reyası olmaları onların da serbest dirlikler kapsamında olmaları sonucunu doğurmuştur. Bu çerçevede taşrada bir kısım yetkili mütesellim, zabıtlar, kadılar, nâibler ve diğer otorite kaynakları olarak âyan ve mütegalibeler birlik olarak, Yörüklerden usulsüz vergi toplamaya, gereği yokken mahkemeye çıkartmaya, zorla alıkoymaya ya da mallarını gasp etmeye başvurmuşlardır. Devlet ise yerleşik reyanın da yüz yüze geldiği bu tür sorunlar karşısında sıklıkla yollanan fermanlarla serbestiyyet statüsünü hatırlatmaya ve aksi uygulamaları önlemeye çalışmıştır.

Son olarak üzerinde durulması gereken bir diğer konu Yörüklerin yer değişikliklerinin neden olduğu idarî ve malî karışıklıklardır. Yörükler, doğal olarak sadece belirli yaylak ve kışlak alanları arasında gidip gelen topluluklar değillerdi. Yörükler, zaman

içinde farklı yaylak ve kışlak arayışlarına girebiliyorlar ya da yerleşikliğe geçebiliyorlardı. Bu değişiklikler çoğunlukla onların resmi açıdan nasıl tanımlandıklarını değiştirmiyordu. Ancak farklı bölgelere giderek oralarda üretime dâhil olduklarında, o bölgelerin vergi kapsamına da girmiş oluyorlardı. Diğer bir ifadeyle malî, idarî ve hukukî statülerinde bir değişiklik olmasa da gittikleri yerlerde yaptıkları üretime ve kullandıkları toprağa bağlı olarak onlar üzerinde vergi toplama hakkına sahip olanların sayısı artabiliyordu. İşte bu durum da incelediğimiz dönemde Yörüklerin yönetim düzeniyle ilgili karşılaştığı sorunların önemli bir nedenini oluşturuyordu.

KAYNAKLAR

Akdağ, Mustafa (1999). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, C.2, Ankara: Barış Yayınevi.

Alkan Günay, Nilüfer (2010). 18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği), Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.

_____ (2011). “Osmanlı Taşrasında Bir Yetki Alanı: Haremeyn-i Şerifeyn Teftiş Vekâleti Görevi ve Kapsamı”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 26/2009, s. 29-39.

_____ (1-5 Ekim 2013). “18. Yüzyıl Osmanlı Yönetim Düzeni Perspektifinden Hudâvendigâr Sancağı'ndaki Yörükler”. *13th International Congress of Ottoman Social and Economic History (ICOSEH)*, Alcalá de Henares / İspanya.

_____ (4-8 Ekim 2016). “18. Yüzyılda Hudâvendigâr Sancağı'nın Vakıf Reayası Yörükleri ve Yönetim Erki Arasındaki İlişkiler”. *Comité International Des Etudes Pre-Ottomanes et Ottomanes (CIEPO-22)*.

Arıcanlı, İsenbike (1979). “Osmanlı İmparatorluğu'nda Yörük ve Aşiret Ayırımı”. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, S.7, s. 27-34.

Barkan, Ömer Lütfü ve Enver Meriçli (Haz.) (1988). *Hudâvendigâr Livası Tahrir Defterleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Başarır, Özlem (2014). “18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konargöçer Topluluklar”. *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi*, S. 54/2, s. 251-284.

Batmaz, Eftal Ş. (1996). “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”. *AÜDTCTF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 29, s.39-50.

Bursa Şer'iyye Sicilleri. B 117, B122, B 124, B 197, B 203, B 207, B228, B 230 (Bursa Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, Bursa Belgeliği)

Çelik, Şenol (2012). “Osmanlı Devleti’nde Reâyâ (Köylü-Çiftçi)-Yörük (Göçebe) Ayrımı ve İçel Sancağı Örneği”. *History Studies International Journal of History*, S.4, s. 91-108.

Çetintürk, Selâhaddin (1943). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yürük Sınıfı ve Hukukî Statüleri”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S.2, s.107-116.

Egawa, Hikari ve İlhan Şahin (2007). *Bir Yörük Grubu ve Hayat Tarzı Yağcı Bedir Yörükleri*. İstanbul: Eren Yayınları.

Ergenç, Özer (1986). “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri”. *Journal of Turkish Studies*, S.10, s. 87-96.

_____ (2006). *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

_____ (2012). “Osmanlı’da «Serbest Dirlik» Uygulamasının Boyutları ve Bunun Mâlî –İktisadî Faaliyetlerin Düzenlenmesindeki Yeri”. *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., s.204-214.

Genç, Mehmet (2000). “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 99-147.

Gülten, Sadullah (2008). *XVI. Yüzyılda Batı Anadolu’da Yörükler*. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

_____ (2009). “Yörük Adına Dair Bazı Düşünceler”. *Ekev Akademi Dergisi*, S. 39, s. 1-10

_____ (2009). “XVI. Yüzyılda Söğüt Yörükleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S.50, s. 235-242.

Halaçoğlu, Yusuf (1997). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Hüseyinlikliođlu, Ayşegöl (2008). Karaman Beylerbeyliđi'nde Konar-Göçer Nüfus (1500-1522). Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.

İnalcık, Halil (1996). "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Y., s.15-30.

İnalcık, Halil (1980). "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700". *Archivum Ottomanicum*, S.6, s. 282-337.

_____ (1993). "The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role". *The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society*, Bloomington: Indiana University Press, s. 97-136.

_____ (1996). "Köy, Köylü ve İmparatorluk". *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yay, s.1-14.

_____ (1996). "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmû". *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yay., s.31-62.

İpşirli, Mehmet (1994). "Ehl-i Örf Mad.". *TDVİA*, C. 10, s. 519-520.

Kepecioğlu, Kamil (2009). *Bursa Kütüğü*. C.1-4, haz. H. Algöl vd., Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Oğuzoğlu, Yusuf (2005). *Osmanlı Devlet Anlayışı*. İstanbul: Eren Yay.

Orhonlu, Cengiz (1963). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü, 1691-1696*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Özel, Oktay (2015). "Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17.-19. Yüzyıllar)". *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armađan*, İstanbul: Timaş Yay., s. 257-591.

Özkılınç, Ahmet vd (1995). *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) (Dizin ve Tıpkıbasım)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay.

Sümer, Faruk (1949). “16. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak’ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumî Bir Bakış”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.11, S.14, s. 509-523.

Sümer, Faruk (2013). “Yörükler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 43, s. 570-573.

Şahin, İlhan (1982). “1638 Bağdad Seferinde Zahire Nakline Memur Edilen Yeni-il ve Halep Türkmenleri”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Fatih Sultan Mehmed’e Hatıra Sayısı*, S. 33, s. 227-236.

_____ (2006). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Konar-Göçer Aşiretlerin Hukukî Nizamları”. *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, İstanbul: Eren Yay., s. 195-200.

_____ (2006). “XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu Göçebelerinde Kethüdâlık ve Boybeylik Müessesesi”. *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, İstanbul: Eren Yay., s.173-183.

_____ (2010). “Yörük Kavramı ve Bursa Bölgesi Yörükleri”. *Osman Gazi ve Dönemi Bursa’nın Fethi ve Osman Gazi’yi Anma Sempozyumu (9-10 Nisan 2010) Kitabı*, Ed. Yusuf Oğuzoğlu, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yay., s.23-36.

Türkay, Cevdet (2005). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*. İstanbul: İşaret Yay.

Usta, Onur (2011). *Türkmen Voyvodası, Tribesmen and the Ottoman States (1590-1690)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi.

Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII: Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK Basımevi.

Özkaya, Yücel (1985). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.